
ПРОГЛАШ

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“

кн. 2, 2017 (год. XXVI), ISSN 2367-8585

*Мирослава Вътова*¹

КАТЕГОРИИТЕ ДОБРО И ЛОШО В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК НА БАЗАТА НА ПРЕДСТАВИТЕ ЗА ЕНЕРГИЯ, СИЛА, КОНТРОЛ, БАЛАНС И РАВНОВЕСИЕ

Miroslava Vatova

THE CATEGORIES OF *GOOD* AND *BAD* IN MODERN BULGARIAN BASED ON THE NOTIONS OF ENERGY, FORCE, CONTROL, BALANCE AND EQUILIBRIUM

The present paper deals with the concepts of *GOOD* and *BAD* as reflected in the Bulgarian lexical system from the standpoint of Cognitive Metaphor Theory, developed by G. Lakoff and M. Johnson. The study is based on the view that the concepts of *GOOD* and *BAD* undoubtedly belong to the natural kind of human experience, but nevertheless require definition by means of metaphors as the concepts do not exist objectively in the physical world but emerge from human understanding. The linguistic data elucidate metaphors based on image schemata for *ENERGY*, *FORCE*, *CONTROL*, *BALANCE* and *EQUILIBRIUM* on which the conceptualization of the notions under scrutiny here is based in the minds of Bulgarians.

Keywords: *conceptual metaphor, categories of GOOD and BAD, image schemata, ENERGY, FORCE, CONTROL, BALANCE, EQUILIBRIUM.*

В настоящата статия вниманието е насочено към категориалните структури *ДОБРО* и *ЛОШО*, отразени в лексикалната система на българския език, от гледна точка на теорията за когнитивната метафора, разработена от Дж. Лейкф и М. Джонсън. Изследването се основава на разбирането, че концептите *ДОБРО* и *ЛОШО* безспорно принадлежат на естествения вид опит на човека, но въпреки това изискват определение чрез метафори, тъй като не съществуват обективно, а са резултат от човешкото разбиране за света. Езиковият материал разкрива метафори, базирани на образносхематични представи за *ЕНЕРГИЯ*, *СИЛА*, *КОНТРОЛ*, *БАЛАНС* и *РАВНОВЕСИЕ*, послужили за концептуализирането на разглежданите понятия в съзнанието на българина.

Ключови думи: *концептуална метафора, категориите ДОБРО и ЛОШО, образ-схеми, ЕНЕРГИЯ, СИЛА, КОНТРОЛ, БАЛАНС, РАВНОВЕСИЕ.*

Въведение

Една от фундаменталните човешки когнитивни способности е отделянето, разграничаването на *фигура* от *фон*.² Ние, хората, така сме устроени, посочва А. Кравченко, че вниманието ни обикновено се привлича от нещо, което изпъква на фона на другите предмети и явления, достъпни за възприятието ни. Ако липсва отправна точка обаче и предметът няма с какво да бъде сравнен, той често остава извън нашето внимание и съответно, извън нашето познание – нали всичко се опознава чрез *сравнението*. Дори да бъде забелязан предметът, това още не означава, че можем и сме готови да го

---

¹ **Мирослава Вътова** (Miroslava Vatova) – д-р, гл. ас. в катедра „Обща и лингвистика и старобългаристика“ на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, m.dulgerova@uni-vt.bg.

² Това е психологическо противопоставяне, което е описано за пръв път в психологията от Е. Рубин и е разработено по-обстойно от гешалтпсихолозите, а по-късно е пренесено и в когнитивната семантика от Л. Талми (вж. Talmy 2000; Talmy 2000a).

опознаем. Например гравитацията – все още няма ясен отговор на въпроса защо телата с по-голяма маса привличат телата с по-малка маса (Кравченко 2013: 303).

Като резултат от сравнението идва *способността на човека да прави оценка* на опита си от взаимодействието с действителността. Не толкова разумът отличава човека от другите същества, пише А. Кравченко, „колкото способността му да прави оценка на постъпките на другия, включително и на мисловната дейност, водеща до тези постъпки, и да съотнесе резултатите от тази оценка с оценката, произтичаща от наблюдението върху себе си като мислещо и действащо същество. Под оценка в дадения случай се разбира основаният на наблюдението извод за степента на адекватност на поведенческата структура (включително и мисловната дейност) на Наблюдаемия на състоянието и на условията на средата, такава, каквато се разкрива на Наблюдателя. Резултатите от такова съотнасяне и оценяване влияят на поведенческите структури, характерни за отделния индивид в неговите взаимодействия с другите индивиди” (Кравченко 2013: 173–4).³

Както посочва М. Пенчева, водещият принцип за класификация на предметите и явленията в почти чист вид става опозицията **положително – отрицателно** (Пенчева 1998: 47). Тази фундаментална опозиция израства от оценката, която човек прави на базата на непосредствения си опит от взаимодействието с действителността, разширява се, като обхваща не само конкретни, но и абстрактни области, и достига до много абстрактни измерения. Така се формират огромни категориални структури, които сме осъзнали и които сме оценили със знак плюс или със знак минус (вж. Димитрова 2009: 52), и сме ги назвали **положително и отрицателно**. В настоящата статия ще назоваваме тези категориални структури **добро и лошо**.

Категориите **добро и лошо**, макар и да израстват от способността ни да правим оценка на опита си, имат абстрактно естество, тъй като не са пряко наблюдаеми. За да ги осмисли, човек неосъзнато е използвал механизма на когнитивната метафора, пренасяйки знанията си, натрупани от непосредственото си взаимодействие с външния свят, върху по-неясните концептуални области **добро и лошо**. Тъй като това е неосъзнат механизъм, до същността му можем да достигнем само като се опираме на езиковите факти. В същност не само когнитивната метафора, но и изобщо естеството на човешкия разум не може да бъде разбрано без или извън езика, както посочва А. Кравченко, защото съзнанието и езикът се намират в отношения на взаимна каузална обусловеност (Кравченко 2013: 224).

1. Категориите **добро и лошо** на базата на образносхематични представи

Съгласно Дж. Лейкф и М. Джонсън голяма част от непосредствения ни физически опит от съществуването в света е синтезиран още на предконцептуално равнище в гещалтни структури, наречени от авторите *образ-схеми* (image schemata, embodied schemata) (Johnson 1987, Лакоф 2004). Това са повтарящи се динамични модели на нашите перцептуални взаимодействия и моторно-двигателни програми, които функционират подобно на абстрактни структури на някакъв образ и така свързват понататък широка сфера от различни видове опит, за да се прояви същата тази повтаряща се структура.

Образ-схемите нямат точно установен брой и не са затворена група. Някои от тях са изведени и изследвани от различни автори: **ВМЕСТИЛИЩЕ (CONTAINER)**, **ОБЕКТ (OBJECT)**, **МАСА-БРОИМОСТ (MASS-COUNT)**, **МНОЖЕСТВО (COLLECTION)**, **ЧАСТ-ЦЯЛО (PART-WHOLE)**, **ЦЕНТЪР-ПЕРИФЕРИЯ (CENTER-PERIPHERY)**, **ПЪТ (PATH)**, **ПОВЪРХНОСТ (SURFACE)**, **ВРЪЗКА (LINK)**, **ЦИКЪЛ (CYCLE)**, **СХЕМИ НА СИЛАТА (the FORCE schemas): ОСИГУРЯВАНЕ НА ВЪЗМОЖНОСТ (ENABLEMENT)**, **ПРЕПЯТСТВИЕ (BLOCKAGE)**, **КОНТРАСИЛА (COUNTERFORCE)**, **ПРИТЕГЛЯНЕ (ATTRACTION)**, **ПРИНУДА (COMPULSION)**, **ПРЕОДОЛЯВАНЕ НА ОГРАНИЧЕНИЕ (REMOVAL OF RESTRAINT, RESTRAINT REMOVAL)**, **ОТКЛОНЯВАНЕ (DIVERSION)**; **КОНТАКТ (CONTACT)**, **БАЛАНС (BALANCE)**, **СУБСТАНЦИЯ (SUBSTANCE)**, **ОТПРЕДОТЗАД (FRONT-BACK)**, **ГОРЕ-ДОЛУ (UP-DOWN)**, **БЛИЗО-ДАЛЕЧЕ (NEAR-FAR)**, **ПОВТОРЕНИЕ (ITERATION)**, **ПРОЦЕС (PROCESS)**, **СКАЛА (SCALE)** и др. (Johnson 1987, Лакоф 2004, Ченки 2002: 348, Деане 1992: 62, вж. също Lakoff, Johnson 1980).

Образ-схемите играят централна роля както във възприятието, така и в мисленето. Дж. Лейкф издига следната хипотеза: „нашите възприятия и нашите образи се структурират от образните схеми; по този начин схемите, асоциирани с лексикалните единици, могат да съответстват на схемите, структуриращи нашите възприятия и образи”. Именно те ни дават възможност да категоризираме

³ Прев. от руски ез. е мой – М. В.

това, което възприемаме, и ни позволяват да съотнасяме езика с нашите възприятия и богатите образи (Лакофф 2004: 587).

Правим предположение, че за изграждането на категориите **добро** и **лошо** сме използвали различни образносхематични представи, чиято структура сме пренесли и наложили върху тези абстрактни категории чрез механизма на когнитивната метафора. Целта на изследването е да се разкрият образ-схемите в българското езиково съзнание, послужили за осмислянето на по-неясните за човешкото съзнание концептуални категории **добро** и **лошо**, на базата на лексикален материал от съвременния български език.

2.1. Категориите **добро** и **лошо** на базата на представата за **енергия**

В наивните представи на човека, които намират израз в езика, човешкото тяло е вместилище. То е вместилище не само за органи, които наричаме вътрешни, и за субстанции, но и за това, което наричаме *енергия*. Енергията е необходима, за да функционира нашият организъм, т.е. за живота на организма. Затова говорим за *жизнена енергия*, *жизнен човек* (има много вътрешна енергия), *жизненост*, срв. в англ. *live* ‘живея’ и *live* ‘жив, енергичен’. Тази представа сме пренесли и върху другите същности – в представите ни те също могат да бъдат вместилища за енергия. Обикновено осмисляме живите организми като организми, които имат вътрешна енергия, но такова разбиране можем да имаме и за други същности, които не са живи организми, и да си представяме, че те също могат да дават енергия, което значи, че и я притежават (тук обаче използваме механизма на когнитивната метонимия) – например *енергийна напитка*, *енергийна храна*, *енергийни обекти* и т.н.

Съвсем естествено е разбирането ни за **добро** да се основава на усещането ни за **НАЛИЧИЕ НА ЕНЕРГИЯ**. Това, което сме осмислили и назвали с думата *енергия* обаче, е същност, която сама по себе си е неясна. За осмислянето ѝ използваме различни метафори, например **ЕНЕРГИЯТА Е СУБСТАНЦИЯ**: *пълен съм с енергия*, *прилив/отлив на енергия*, *енергията ми изтича*, *изсмука енергията ми*. Субстанцията, когато се намира във вместилище, може да е в определено количество, може да се измерва и т.н., затова си представяме, че и енергията в организма също може да има различно количество. Липсата на енергия или намаляването на нейното количество води до затруднено функциониране на организма ни. Затова е естествено разбирането ни за **лошо** да е свързано с представата за липса на енергия или намаляване на нейното количество – **ЛОШОТО Е ЛИПСА НА ЕНЕРГИЯ** или **НАМАЛЯВАНЕ НА ЕНЕРГИЯТА** – *нямам енергия* (чувствам се зле), *умора*, *уморен*, *унилоост*, *изтощение*, *отпадналоост* (тук се съчетават две метафори – **ЛОШОТО Е ДОЛУ** и **ЛОШОТО Е ЛИПСА НА ЕНЕРГИЯ**).

От опита си знаем, че субстанцията може има различно естество. Тъй като енергията сме осмислили като субстанция, тя също може да има различно естество. В представите ни съществува енергия, която наричаме *полезна* – например: храни, които дават *полезна енергия*: „биокафе – доза полезна енергия“⁴; *полезна* топлинна енергия и т.н. Полезната за нашето съществуване и за функционирането на организма ни енергия сме оценили със знак плюс, затова тази енергия наричаме *положителна*, *добра*. Например казваме, че се *зареждаме с положителна енергия*, че нещо или някой *излъчва положителна енергия*, че нещо или някой има *добра енергия*; положителната енергия можем да *приемаме*, да *получаваме отвън* или да я *излъчваме отвътре*.

Представата за полезна енергия не може да съществува без представата за вредна енергия. Ако **ДОБРОТО** в съзнанието ни е **НАЛИЧИЕ НА ПОЛЕЗНА ЕНЕРГИЯ**, **ЛОШОТО Е НАЛИЧИЕ НА ВРЕДНА ЕНЕРГИЯ**. Вредната за нашето съществуване и за функционирането на организма ни енергия сме оценили със знак минус, затова сме я назвали *отрицателна* или *лоша*. Например казваме и вярваме, че можем да натрупаме *отрицателна енергия*, че нещо или някой *излъчва отрицателна енергия*, че нещо или някой ни *облъчва с отрицателна енергия*, че нещо или някой има *лоша енергия*; отрицателната енергия можем да *приемаме*, да *получаваме отвън* или да я *излъчваме отвътре*.

Следователно в наивните представи на човека, които са отразени в езика, съществува енергия, която е *вътрешна* или *външна* по отношение на човека или по отношение на някакъв друг обект. И вътрешната, и външната енергия може да бъде полезна или вредна, положителна или отрицателна, добра или лоша с оглед на някаква определена същност.

⁴ http://www.puls.bg/health/bioproductions/news_18458.htm.

И така, от една страна, за разбирането на доброто и лошото използваме метафорично знанията си за ЕНЕРГИЯ, а от друга страна, ЕНЕРГИЯТА осмисляме на базата на разбиранията си за ДОБРО и ЛОШО.

2.2. Категориите добро и лошо на базата на образносхематичната представа за сила

Образ-схемата сила е изведена и подробно разгледана от М. Джонсън. Според изследователя всяко взаимодействие изисква проява на сила независимо дали ние действваме върху другите обекти, или те действат върху нас. Телата ни са клъстери от сили и всяко събитие, в което участваме, се състои, най-малкото, от взаимодействащи си сили. В повечето случаи не обръщаме внимание на този факт и забелязваме действието на различните сили едва когато то е твърде силно или когато те не са балансирани от други сили. Независимо че невинаги обръщаме внимание на действието на силите, които са вътре у нас или в обкръжаващия ни свят, опитът, натрупан от досега ни с тях, е синтезиран в структури, благодарение на които този опит получава свързаност и може да бъде осъзнат, разбран и представен чрез езика.

М. Джонсън извежда следните характеристики, които играят важна роля в нашето възприемане на силите:

- силата винаги се усеща чрез взаимодействие, защото ние осъзнаваме действието на дадена сила само когато тя засегне нас или друг обект, който е в ползрението ни;
- силата има векторна насоченост, т.е. силата винаги е насочена към една или друга директория;
- силата обикновено има една посока на движение;
- силата има източник или източници;
- силата има степен на мощност или интензивност;
- тъй като усещането за действието на сила получаваме чрез взаимодействие, винаги съществува някаква причинно-следствена последователност (Johnson 1987: 42 – 44).

Всички тези знания, които имаме за силите, са организирани в гешалтната структура сила (*gestalt structure for force*) или образ-схема за сила – добре структуриран и единен модел, който се проявява многократно в опита ни, свързвайки различни аспекти на този опит. Схемата може да бъде анализирана и разложена на нейните съставни части, но това би разрушило единността на обединението, т.е. това, което го прави гешалт (пак там).

Тъй като образ-схемата сила е гешалт за силовите взаимодействия (*forceful interactions*), структурата е твърде обща и малко по-абстрактна. Според М. Джонсън могат да бъдат изведени и по-конкретни образносхематични структури за сила и за отношенията между силите. Изследователят разглежда седем най-често използвани такива структури, които постоянно се проявяват в опита ни: ОСИГУРЯВАНЕ НА ВЪЗМОЖНОСТ (*ENABLEMENT*), ПРЕПЯТСТВИЕ (*BLOCKAGE*), КОНТРАСИЛА (*COUNTERFORCE*), ПРИТЕГЛЯНЕ (ПРИВЛИЧАНЕ) (*ATTRACTION*), ПРИНУДА (*COMPULSION*), ПРЕОДОЛЯВАНЕ НА ОГРАНИЧЕНИЕ (*REMOVAL OF RESTRAINT, RESTRAINT REMOVAL*), ОТКЛОНЯВАНЕ (*DIVERSION*) (Johnson 1987: 44–48).

В *Речник на българския език* на Н. Геров първото посочено значение на думата *сила* е следното: „естествена способност да вършим нещо, да можем; мощ, можење, якост, ковет; сила, мочь. *Нямам сила. Отпаднаха ми силите. Добих сила.*“ (Геров 1904: 162–3). Подобно обяснение за основното значение на думата *сила* откриваме и в *Български тълковен речник* (БТР): „способност да се проявява дейност, да се работи; енергия, работоспособност... Нямам сила – не мога, не съм в състояние, безпомощен съм. ... По силите ми е – съответства на възможностите ми, на способностите ми, в състояние съм да се справя“ (БТР 1976: 875).

Очевидно думата *сила* се тълкува като способност да се прояви, да се осъществи нещо – движение, действие, дейност. Р. Лангакър описва движението като породено от енергия, която някои обекти могат сами да произведат, а други получават от външни източници. Същността на действието пък се осмисля метафорично на базата на представата за движението (Langacker 1990: 209–219, вж. също Вџова 2012: 39). В БТР виждаме, че думата *сила* се тълкува също и като енергия. Излиза, че силата е способност да се прояви нещо, което е породено от енергия. Ако тази енергия е вътрешна с оглед на агента, осмисляме и силата като вътрешна. Ако енергията е външна, осъзнаваме силата като външна.

Както бе отбелязано по-горе, нашите тела са клъстери от сили. Тези сили за нас са вътрешни сили и те са ни жизнено необходими, за да функционираме в света, необходими са ни за осъществяването на всяко едно движение, действие или дейност. Затова е съвсем естествено наличието на вътрешна

СИЛА така, както и **НАЛИЧИЕТО НА (ВЪТРЕШНА ПОЛЕЗНА) ЕНЕРГИЯ** да се оценява от човека като нещо положително и **ДОБРОТО** да се осмисля като **НАЛИЧИЕ НА ВЪТРЕШНА СИЛА**: *силен човек; това е силната му страна; той е силен по математика, но е слаб по музика; имам сили за нещо, имам вътък, имам мощ – да понеса нещо, да кажа някаква неудобна истина* и т.н.

Първата характеристика на силата, която посочва М. Джонсън (вж. по-горе), е, че тя винаги се усеща чрез взаимодействие. От изразите, които ежедневно употребяваме, става ясно, че в представите на българина **ДОБРОТО Е ВЪТРЕШНА СИЛА**, която можем да притежаваме, но да не осъзнаваме това, защото силата винаги се усеща чрез взаимодействие. Едва когато има действие на друга сила, ние можем да открием и силата у себе си и да усетим мощността ѝ. Затова казваме, че можем *да намерим, да придобием, да открием сила у себе си*. От друга страна, от езика си разбираме, че доброто, разбирано като сила, можем да придобием и отвън – *идват ми сили; добивам сила; нещо/някой ми вдъхва сили*. Съгласно Дж. Лейкъф и М. Джонсън между метафорите, действащи в дадена култура, освен вътрешна, има и външна системност (Lakoff, Johnson 1980: 17–18). Затова осмислянето на общото позитивно състояние като наличие на сила може да бъде проследено и в по-частни случаи: **ВОЛЯТА Е СИЛА, ЗДРАВЕТО Е СИЛА** – *имам сила да продължа напред; справи се с болестта, защото има силен организъм* и т.н.

В съзнанието ни **ДОБРОТО** и **ЛОШОТО**, осъзнавани като отделни същности, са тясно свързани, защото са непознаваеми една без друга. **ДОБРОТО**, мислено като сила, може да влезе във взаимодействие с друга същност, мислена също като сила. Затова разбирането ни за **ЛОШО** също се изгражда на базата на знанията ни за силите. Казахме, че в нашите наивни представи тялото ни е вместилище за енергията, необходима за поддържането на живота ни, и **ДОБРОТО** осмисляме като **НАЛИЧИЕ НА (ПОЛЕЗНА) ЕНЕРГИЯ**. **ЛОШОТО** съответно е **ЛИПСА НА (ПОЛЕЗНА) ЕНЕРГИЯ** или **НАМАЛЯВАНЕ НА (ПОЛЕЗНАТА) ЕНЕРГИЯ**. Тъй като, за да се прояви силата, е необходима енергия, естествено е **ЛОШОТО** да се мисли като **ЛИПСА НА ВЪТРЕШНА СИЛА** или **НАМАЛЯВАНЕ НА ВЪТРЕШНАТА СИЛА** – *слаб човек; слабохарактерен човек; това е неговата слаба страна; силите ми отслабват; губя силата си*. Метафоричното разбиране за общото негативно състояние като липса на сила може да бъде проследено и в по-частни случаи – **БЕЗВОЛИЕТО Е СЛАБОСТ, БОЛЕСТТА Е СЛАБОСТ** (*нямат сили да се справя с нещо; страдам от дихателна и сърдечна слабост*), негативните черти в характера наричаме *слабости*. От друга страна, както посочихме по-горе, в разбиранията ни **ЛОШОТО** може да бъде и **НАЛИЧИЕ НА ВРЕДНА ЕНЕРГИЯ**. Тази енергия също може да се прояви под формата на сила, затова **ЛОШОТО** може да бъде осмислено и като наличие на сила вътре у човека. Например отрицателните емоции можем да осмислим като прилив на сили или на енергия – *избухвам; изправям се на нокти; експлодирам* и т.н.

Следователно и доброто, и лошото могат да бъдат мислени като сили, които са вътре у човека. Всяка сила има свой източник или източници. Щом **ДОБРОТО** и **ЛОШОТО** осмисляме като *вътрешни* сили, те могат да имат и по-конкретно местоположение в човешкото тяло. Според българските езикови изрази мястото им най-често е в сърцето, в душата⁵, затова сърцето може да е *добро* или *лошо*, *зло*, *злото* или *доброто* да извират от сърцето ни, душата да е *добра* или *лоша*, *зла*. Очите са не само орган на зрителното ни възприятие, защото чрез тях можем да „видим“ външния за нас свят, който неслучайно понякога наричаме *видим* свят, но според наивните представи те са и прозорец към нашия вътрешен свят. Така както през прозореца можем да наблюдаваме външния свят, така през него може да се погледне и отвън навътре. Затова в представите, с които живеем, доброто и лошото могат да „излязат“ навън от нас през очите ни и да станат видими за външния наблюдател. Например: *има добри (лоши) очи; очите му излъчват топлина (студенина); топъл (хладен) поглед; светлина струи от очите му; очите помътняват; очите излъчват любов (омраза), състрадание (безсърдечност); погледът му е милостив (жесток)* и т.н.

Очевидно и доброто, и лошото могат да бъдат разбирани като сили или като енергии у човека, които имат общ източник. Как тогава ги разграничаваме една от друга? Друга характеристика на силата, както бе отбелязано по-горе, е нейната векторна насоченост, т.е. силата винаги е ориентирана в една или друга посока. **ДОБРОТО**, разбирано като сила, е насочено *нагоре* (вж. метафорите, изведени

⁵ Според народните представи мястото на душата най-често е в сърцето на човека (вж. Петрова 2003: 58). Освен сърцето в българското митологично мислене обиталище на човешката душа е и белият дроб. Пословицата *Сърце и бял дроб* образно представя значение ‘*много добър, благ по характер*’, тя изцяло е придобила характеристиките на фразеологична единица (ФРБЕ 1975: 378).

от Дж. Лейкф и М. Джонсън: *HAVING CONTROL OR FORCE IS UP; BEING SUBJECT TO CONTROL OR FORCE IS DOWN*) (Lakoff, Johnson 1980: 15), затова може да повдига човека, да го изправя на крака – *изправям/изправя на крака(та)*: 1. Някого. Помагам на някого да си възстанови здравето; излекувам някого. *Трябва да постъпиш в болница, там лекарите бързо ще те изправят на крака*; 2. Нещо. Правя да се възстанови нормалната работа, дейност, нормалния живот в нещо. *Новият собственик успя в кратък срок да изправи на крака предприятието. К% Нужни са инвестиции, които да изправят на крака този отрасъл на индустрията*. 3. Някого. Помагам на някого да излезе от затруднено положение. *Роднините го изправиха на крака и му помогнаха да започне нов бизнес* (Нанова 2005: 308). **Лошото**, разбираемо като сила, има противоположна насоченост – *надолу*, затова може да събори човека, да го смаже – *потиснат съм; смазан съм; съсипан съм; като премазан съм* и т.н.

Доброто и лошото могат да бъдат мислени също и като външни по отношение на човека сили. В този случай те отново се осмислят като сили с противоположна векторна насоченост и целенасоченост, но човекът се осъзнава като обект, който влиза във взаимодействие с тях. Това взаимодействие може да е благоприятно или неблагоприятно за него. Силите оценяваме според резултатите от тяхното действие – дали носят полза или вреда на човека и обществото. Например доброто като външна сила може да ни повдигне, да ни окрили или възроди, лошото пък може да ни премаже, смаже или унищожи. Затова **доброто** в съзнанието ни е **градивна, съзидателна сила**. **Лошото** в представите ни е **разрушителна сила**, а целта на проявата ѝ е да разгражда, да руши – *опустошен съм; последните събития съвсем го събориха*.

Друга характерна особеност на силите, на която обръща внимание М. Джонсън, както посочихме по-горе, е, че те имат степен на мощност или на интензивност. Жизнената сила идва от вътрешната енергия на организма, затова колкото повече е енергията на организма, толкова по-успешно е неговото функциониране. Увеличаването на енергията оценяваме като нещо положително, предполагащо възможност вътрешната ни сила да се прояви в по-голяма степен, затова и доброто, разбираемо като сила, може да има различна степен на мощност или проява. Като сила обаче може да бъде мислено и лошото, затова то също може да се проявява в различни степени. Това става възможно, защото неосъзнато сме прехвърлили и наложили представата си за скала (SCALE)⁶ върху абстрактните категории **добро** и **лошо**. По този начин имаме възможност да ги градираме – можем да си представим, че има *добро, по-добро, най-добро*, както и *лошо, по-лошо, най-лошо*.

Според М. Джонсън знанията ни за силите и отношенията между тях са синтезирани в съзнанието ни и в по-конкретни образносхематични структури, както вече отбелязахме. Една от тези структури е образ-схемата **ПРИТЕГЛЯНЕ (ПРИВЛИЧАНЕ) (АТТРАКЦИОН)**. Магнитът привлича към себе си парче стомана, прахосмукачката засмуква сметта, земята ни тегли надолу, когато скачаме. Зад тези различни видове опит, който имаме, стои обобщената схематична структура **ПРИТЕГЛЯНЕ (ПРИВЛИЧАНЕ)** (Johnson 1987: 47). Същата тази структура е представена, когато се чувстваме привлечени физически от друг човек. Тук не действа силата на гравитацията, но това е вид гравитационно привличане към обект. Векторите тук могат да бъдат както действителни, така и потенциални, може да има допълнителни обекти, които да представят по-сложни отношения на привличане (пак там). За разбирането на **ДОБРОТО** сме използвали всички тези знания, синтезирани в образносхематичния модел **ПРИТЕГЛЯНЕ (ПРИВЛИЧАНЕ)** – например *привлекателно предложение (добро предложение); привлекателен човек; магнетичен човек; магнетично място* и т.н. **Лошото** пък разбираме като **ОТБЛЪСКВАНЕ** – *отблъскващ вид; нещо ме отблъсква; отблъскваше ни с високомерието си* и т.н.

⁶ Образ-схемата се базира на количествения и на качествения аспект на нашия физически опит. По отношение на *количествения аспект* – за нас светът е съставен от множество различни дискретни обекти и различни субстанции, чието *количество* можем да *увеличаваме* и да *намаляваме*. Можем да добавим обекти към някаква купчина или група обекти или да махнем, отстраним някои от тях. Можем да добавим още субстанция към купчината или във вместилището, можем да отнемем част от тази субстанция. По отношение на *качествения аспект* – обектите и събитията осмисляме като притежаващи различна *степен на наситеност и интензивност*. Например една светлина може да е по-ярка от друга, определен син цвят може да е по-наситен от друг, болката може да е по-силна или по-интензивна от друга болка и т. н. Следователно можем да имаме повече, по-малко или същите аспекти на опита – същия, по-голям или по-малък брой обекти, количество на субстанциите, степени на силата или интензивност на усещанията. Тези „повече“ или „по-малко“ аспекти на човешкия опит са базата, върху която израства образносхематичната представа скала (Johnson 1987: 121–124).

От опита си за силите и силовите взаимодействия имаме предконцептуалната представа за **ПРИНУДА** (COMPULSION). Всеки знае какво е усещането да бъдеш преместен от външни сили като вятър, вода, физически обекти и други хора. Например под натиска на тълпата можем да поемем в посока, която не сме избрали сами, под действието на сила, която не можем да отблъснем. Понякога силата е непреодолима, например когато тълпата напълно губи контрол, друг път силата може да бъде преодоляна или видоизменена. В такива случаи на принуда силата идва отнякъде, има определена величина, движи се по път и има насоченост (Johnson 1987: 45). Тази представа сме използвали за осмисляне на концептуалната област **ЛОШО** – *принуден съм да направя нещо против волята си; насилие, правя нещо насилва; насилвам се; натискат ме; притиснат съм от обстоятелствата* и т.н.

Зад често срещани изрази като: *възпрепятстван съм да направя нещо; правят ми спънки; спъва ме нещо; имам пречки; пречат ми; блокирам във важен момент*, стои още една образсхема за силите и силовите взаимодействия – **ПРЕПЯТСТВИЕ** (BLOCKAGE). Обикновено тази схематична представа използваме за осмислянето на нещо негативно. Схематичната представа **ПРЕОДОЛЯВАНЕ НА ОГРАНИЧЕНИЕ** пък е в основата на понятието за **СВОБОДА**, което изразяваме чрез лексеми като *свобода, освобождавам се, освобождение, свободен, волен* (човек, дух, избор и т.н.), които имат положителна конотация.

Още една структура за сила, която извежда М. Джонсън, е гещалтът **ОСИГУРЯВАНЕ НА ВЪЗМОЖНОСТ** (ENABLEMENT). Преди да извършим някакво действие или движение, първо трябва да преценим дали притежаваме необходимата ни за реализирането му физическа сила. Например трябва да преценим дали притежаваме, или не притежаваме потенциалната сила, която ни е необходима, за да вдигнем или да преместим даден обект. Този аспект от нашия опит, според автора, съзнанието ни е синтезирило още на предконцептуално равнище, т.е. преди формирането на концепта **СИЛА**, и го е организирило в проста образносхематична структура, която М. Джонсън назовава **ОСИГУРЯВАНЕ НА ВЪЗМОЖНОСТ (ENABLEMENT)**. „Гещалтът е представен ... само от потенциално насочена сила и от липсата на бариери или блокиращи контрасили“ (Johnson 1987: 47). Тази схема сме използвали и за осмисляне на концептите **ДОБРО** и **ЛОШО** – например *имам възможности; способен човек; човек с големи възможности; нямам възможности; неспособен човек; човек с малки възможности*.

2.3. Категориите **ДОБРО** и **ЛОШО** на базата на образносхематичната представа за **КОНТРОЛ**

Тъй като човешкото тяло е клъстер от сили, способността да извършваме движения ни е вродена (Johnson 1987: 42). Но тези вътрешно присъщи ни сили трябва да бъдат развити и овладени. Още от най-ранна детска възраст започваме овладяването и развиването на генетично заложената ни способност за двигателна активност, като се учим да я контролираме и насочваме в желаната посока. Учим се да балансираме силите – например когато се учим да пазим равновесие. Самоконтролирането и балансирането са предконцептуални телесни (bodily) активности, които не могат да бъдат описани пропозиционално от правила (вж. Johnson 1987: 74). Ние постепенно се научаваме да извършваме автономни движения, които са добре овладени и контролирани от нас самите.

Затова е съвсем естествено **ДОБРОТО** да бъде разбирано също и като **НАЛИЧИЕ НА КОНТРОЛ** – *имам самоконтрол; контролирам ситуацията; държа нещата в ръцете си; вземам се в ръце*, а **ЛОШОТО** – като **ЛИПСА** или **ЗАГУБА НА КОНТРОЛ**: *губя контрол; изпускам нещо; нещо ми се изплъзва* и т.н. Липсата или загубата на контрол се дължи на действието на сила, която не можем да овладеем. Ние ставаме подвластни на тази сила, защото ѝ се подчиняваме против собствената си воля. В съзнанието ни съществува също метафората **ЛОШОТО** е **ДОЛУ** (вж. Lakoff, Johnson 1980: 16), затова в представите ни силата, която не можем да контролираме, е насочена *надолу*, а ние се намираме *под* властта ѝ, *подвластни сме ѝ*, чувстваме се *потиснати, смазани* и т.н. Когато не можем да възстановим контрола, ние се *примиряваме*. Лексемата *примирение* носи в някаква степен отрицателна конотация, защото се подразбира подчинение на сила, но невинаги по собствена воля и желание. От друга страна, **ДОБРОТО** сме осмислили и като **ДАВАНЕ ПО СОБСТВЕНА ВОЛЯ И ЖЕЛЕНИЕ** (вж. Въртова 2016: 63). Ето защо можем да мислим **ДОБРОТО** и като **ДАВАНЕ НА КОНТРОЛА** над нещо по собствена воля и желание. Вероятно така може да бъде обяснена положителната конотация на лексемите *смирение, смирявам се*. Това би могло да обясни и наличието на изрази в езика ни, зад които прозира метафората **ЛЮБОВТА** (или **СИМПАТИЯТА**) е **ЗАГУБА НА КОНТРОЛ** или **СЛАБОСТ** – *имам слабост към нещо, към някого* (имам *добро* отношение към нещо, към някого).

Очевидно немалка част от знанията, които имаме за действието на силите в нашия свят и за силовите взаимодействия, неосъзнато сме пренесли върху концептуалните области **ДОБРО** и **ЛОШО**, опитвайки се да ги осмислим и структурираме. Но в същото време връзката между тези различни области на знанието ни се оказва, че не е еднопосочна. Силите, според резултатите от тяхното действие – дали носят полза, или вреда на човека и обществото, оценяваме на базата на представите си за **ДОБРО** и **ЛОШО**. В резултат на това в нашите представи силите, подобно на енергията, могат да бъдат *положителни* или *отрицателни*, *добри* или *лоши*, *светли* или *тъмни*. По този начин сме разширили представата за сила, която сме придобили от прекия си опит от съществуването ни в света.

2.4. Разбирането за добро и лошо на базата на образ-схемата баланс

Представата ни за баланс, посочва М. Джонсън, израства от балансирането като вид дейност, която усвояваме чрез телата си. Балансирането е нещо, което ние *правим*. То е доконцептуална физическа дейност, която не може да бъде описана пропозиционално от правила. Например *имаме твърде много киселини в стомаха, ръцете ни са твърде студени, устата е твърде суха* и т.н. Това „твърде много“ или „недостатъчно“ означава, че нормалната, здравословна организация на сили, процеси и елементи е нарушена. Ние реагираме на такива усещания за дисбаланс и липса на равновесие чрез добавяне на липсващото или отстраняване на излишното – увеличаваме топлината на ръцете си, овлажняваме устата си и т.н., докато възстановим баланса. Значението на баланса научаваме също и чрез тясно свързания с него опит от умението ни да пазим физическо равновесие. Например когато се спънем и паднем, ние сме загубили баланс. Това, което правим, изправяйки се, е възстановяване на предишното разпределение между силите и тежестта относно въображаема вертикална ос. Ние балансираме отново съответните физически сили. Балансирането е умение, а не пропозиционална структура, която може да бъде описана от правила (Johnson 1987: 74–76). Този многократно повтарящ се опит, който усвояваме чрез телата си, е синтезиран още на предконцептуално равнище в образ-схемата за баланс. Моделът или образ-схемата се състои от силови вектори, симетрично (или пропорционално) разпределени около някаква точка или ос. Прототипът на схемата може да бъде представен от ос и силови вектори. На тази първична схема са базирани всички възможни разширения на понятието за баланс, които могат да бъдат интерпретирани като вариации или модификации на прототипната схема (Johnson 1987: 85–6).

Представата за баланс, която израства от нашия телесен и перцептуален опит, сме използвали за осмисляне на концептуалните области **ДОБРО** и **ЛОШО**. Между доброто и лошото, мислени като вътрешни или външни по отношение на човека сили, може да има баланс или дисбаланс. М. Джонсън отбелязва, че цялостната си психическа същност осмисляме до голяма степен на базата на представата за баланс. Идеалът ни за личност е *балансираната* личност. Това предполага, че отделните черти или аспекти на характера ни трябва да имат достатъчна *тежест*. Емоциите трябва да бъдат *под контрол*. Можем да *постигнем баланс* в интелектуалната, физическата, социалната, религиозната и моралната дейност или *под тежестта* на проблеми от различно естество да *загубим баланса* (Johnson 1987: 89). Например: *Той е балансиран човек и ще търси баланс между младостта и ентузиазма и зрелостта и професионализма на по-възрастните. Балансирам емоциите си*. Всички тези изрази съществуват в езика ни, защото в концептуалната ни система съществува една по-обща когнитивна метафора **ДОБРОТО Е БАЛАНС**. Тя е в основата и на изрази като: *Правителството на Ангела Меркел се споразумя в сряда да продължи да се придържа към политика на балансирани бюджети в следващите 4 години, съобщи Reuters, позовавайки се на високопоставен представител на кабинета.*⁷ *Проектът за промени в Закона за съдебната власт е балансиран, защити го пред депутатите в залата министърът на правосъдието.*⁸

Представата за дисбаланс (липса или загуба на баланс) сме използвали за осмисляне на концептуалната категория **ЛОШО** – **ЛОШОТО Е ДИСБАЛАНС**. *Всъщност, днес изобщо не се чувствах комфортно на ските и чувствах, че губя баланс, но в крайна сметка спечелих.*⁹ *Дисбаланс в медиите и вяла кампания – това са най-общо изводите от последния мониторинг на местните избори и ре-*

⁷ http://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/sviat/2016/07/06/2791364_germaniiia_shte_poddurja_balansiran_bjudjet_do_2020_g/

⁸ <https://dariknews.bg/novini/bylgariia/zaharieva-zashtiti-promenite-v-zakona-za-sydebnata-vlast-nadqva-se-na-shiroka-podkrepa-1559751>

ферендума за електронно гласуване, представен на специална среща със журналисти¹⁰; **небалансирано** хранене (лош хранителен режим).

Една от схемите на БАЛАНСА е образ-схемата РАВНОВЕСИЕ (EQUILIBRIUM), която е резултат от налагането на симетрични вектори на сили, които се срещат в една точка върху извита повърхност (Johnson 1987: 86; Лакофф 2004: 348). Тази схема също сме пренесли неосъзнато върху концептуалната област ДОБРО и в разбиранията ни ДОБРОТО Е РАВНОВЕСИЕ – *уравновесен човек; запазвам равновесие; възстановяване на равновесието*. От опита си знаем, че загубата на физическо равновесие може да стане причина за падането ни на земята, в резултат на което е възможно да получим травма и т.н. Представата за загуба на равновесие сме използвали, за да навлезем в онези области на опита ни, които сме оценили със знак минус, и в представите ни ЛОШОТО Е ЗАГУБА ИЛИ ЛИПСА НА РАВНОВЕСИЕ – *неуравновесен човек; излизам от равновесие*.

Заклучение

Категориалните структури ДОБРО и ЛОШО, макар да израстват от естествения ни опит, сами по себе си са неясни и неразбираеми, защото не съществуват обективно в света. Те се раждат от способността ни да оценяваме опита си, който всъщност не принадлежи към нито една от двете категории. За да ги опознаем, сме използвали механизма на когнитивната метафора, чрез който обикновено по-абстрактните области на знанието се разбират на базата на други, в повечето случаи, по-конкретни познавателни области. Част от нашите знания обаче, твърдят Дж. Лейкф и М. Джонсън, са се формирали още на предконцептуално равнище, т.е. преди и независимо от съществуването на каквито и да било концепти. Тези знания са синтезирани в повтарящи се динамични модели на нашите перцептуални взаимодействия и на моторно-двигателни ни програми, наречени от двамата изследователи образ-схеми (Johnson 1987, Лакофф 2004). Образносхематичните структури можем да пренасяме метафорично и да налагаме върху абстрактни структури. В изследването си поставихме за цел да разкрием онези образ-схеми, въз основа на които в българското езиково съзнание са изградени и осмислени абстрактните категории ДОБРО и ЛОШО.

Въз основа на направения, макар и бегъл, анализ можем да кажем, че в съзнанието на българина категорията ДОБРО се разбира като: НАЛИЧИЕ НА (вътрешна полезна) ЕНЕРГИЯ или на вътрешна СИЛА, която може да има различна степен на проява, а източникът ѝ най-често е в сърцето или в душата на човека. ДОБРОТО, разбирано като вътрешна ЕНЕРГИЯ или СИЛА, може да „излезе“ вън от нас през очите ни и да стане видимо за външния наблюдател. От друга страна, ДОБРОТО може да е и ВЪНШНА по отношение на човека СИЛА. Независимо дали тази сила е външна, или вътрешна, тя винаги е насочена *нагоре*. ДОБРОТО сме осмислили и на базата на по-конкретни образносхематични структури за СИЛА – на базата на образ-схемите ПРИТЕГЛЯНЕ, ПРЕОДОЛЯВАНЕ НА ОГРАНИЧЕНИЕ И ОСИГУРЯВАНЕ НА ВЪЗМОЖНОСТ, както и въз основа на образ-схемите КОНТРОЛ, БАЛАНС и РАВНОВЕСИЕ.

Категорията ЛОШО в съзнанието на българина се разбира като: ЛИПСА НА (вътрешна полезна) ЕНЕРГИЯ или като НАМАЛЯВАНЕ НА ЕНЕРГИЯТА и като ЛИПСА или като НАМАЛЯВАНЕ НА ВЪТРЕШНАТА СИЛА; като НАЛИЧИЕ НА ВРЕДНА ЕНЕРГИЯ, която може да е както *вътрешна*, така и *външна* по отношение на човека. ЛОШОТО може да бъде също и СИЛА, която е ВЪТРЕ У ЧОВЕКА, а източникът ѝ най-често е в човешкото сърце или в душата, но може да бъде и ВЪНШНА на човека СИЛА. Подобно на ДОБРОТО, ЛОШОТО също се осмисля като ВЪТРЕШНА ЕНЕРГИЯ или СИЛА, която може да „излезе“ вън от нас през очите ни и да стане видимо за външния наблюдател. Независимо дали тази сила е външна, или вътрешна, тя винаги е насочена *надолу*. ЛОШОТО също сме осмислили и на базата на по-конкретни образносхематични структури за СИЛА – ОТБЪЛЪСКВАНЕ, ПРИНУДА И ПРЕПЯТСТВИЕ, както и въз основа на образ-схемите КОНТРОЛ, БАЛАНС и РАВНОВЕСИЕ (като липса на КОНТРОЛ, БАЛАНС и РАВНОВЕСИЕ).

Установихме също, че от една страна, за разбирането на категориите ДОБРО и ЛОШО сме използвали метафорично знанията си за ЕНЕРГИЯ и СИЛА, но от друга страна, ЕНЕРГИЯТА и СИЛАТА осмисляме на базата на разбиранията си за ДОБРО и ЛОШО. Очевидно връзката между тези различни области на знанието ни не е еднопосочна. Енергията, както и силите, в зависимост от това дали носят полза, или вреда на човека и обществото, оценяваме на базата на представите си за ДОБРО и ЛОШО. В резултат на това в нашите представи *енергията* може да е *полезна* или *вредна*, *положителна* или *отрицателна*, *добра*

⁹ <https://fakti.bg/sport/166262-lara-gut-specheli-spuskaneto-vav-francia>

¹⁰ <http://www.sbj-bg.eu/index.php?t=29324>

или *лоша*. *Силите*, подобно на енергията, също могат да бъдат *положителни* или *отрицателни*, *добри* или *лоши*, *светли* или *тъмни*. По този начин сме разширили представите си за **ЕНЕРГИЯ** и за **СИЛА**, които имаме от прекия си опит от съществуването ни в света.

ЛИТЕРАТУРА

- БТР 1976:** *Български тълковен речник*, 3–то изд. София: Наука и изкуство, 1976. // **BTR 1976:** *Balgarski talkoven rechnik*, 3–to izd. Sofiya: Nauka i izkustvo, 1976.
- Вътова 2012:** Вътова, М. *Представи за пространство, време и движение в българския език (когнитивно изследване)*. Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 2012. // **Vatova 2012:** *Vatova, M. Predstavi za prostranstvo, vreme i dvizhenie v balgarskiya ezik (kognitivno izsledvane)*. Veliko Tarnovo: Univ. izd. „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2012.
- Вътова 2016:** Вътова, М. Още към въпроса за категориите ДОБРО и ЛОШО в българския език на базата на онтологични метафори (от гледна точка на когнитивния подход към езика). // *Българският език – история и съвременност*. Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 2016, с. 57–70. // **Vatova 2016:** *Vatova, M. Oshte kam vaprosa za kategoriite DOBRO i LOSHO v balgarskiya ezik na bazata na ontologichni metafori (ot gledna tochka na kognitivniya podhod kam ezika)*. // *Balgarskiyat ezik – istoriya i savremennost*. Veliko Tarnovo: Univ. izd. „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2016, s. 57–70.
- Геров 1904:** Геров, Н. *Речник на българския език*, Т. 5. Пловдив: Изд. „Съгласие“, 1904. // **Gerov 1904:** *Gerov, N. Rechnik na balgarskiya ezik*, T. 5. Plovdiv: Izd. „Saglasie“, 1904.
- Димитрова 2009:** Димитрова, Ст. *Лингвистична прагматика*. София: Велес, 2009. // **Dimitrova 2009:** *Dimitrova, St. Lingvistichna pragmatika*. Sofiya: Veles, 2009.
- Кравченко 2013:** Кравченко А. В. *От языкового мифа к биологической реальности: переосмысляя познавательные установки языкознания*. Москва: Рукописные памятники Древней Руси, 2013. // **Kravchenko 2013:** *Kravchenko A. V. Ot yazykovogo mifa k biologicheskoy real'nosti: pereosmyslyaya poznavatel'nyye ustanovki yazykoznaninya*. Moskva: Rukopisnyye pamyatniki Drevney Rusi, 2013.
- Лакофф 2004:** Лакофф, Дж. *Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении* / Пер. с англ. И. Б. Шатуновского. Москва: Языки славянской культуры, 2004. // **Lakoff 2004:** *Lakoff, Dzh. Zhenshchiny, ogon' i opasnyye veshchi: Chto kategorii yazyka govoryat nam o myshlenii* / Per. s angl. I. B. Shatunovskogo. Moskva: Yazyki slavyanskoy kul'tury, 2004.
- Нанова 2005:** Нанова, А. *Фразеологичен синонимен речник на българския език*. София: Изд. „Хейзъл“, 2005. // **Nanova 2005:** *Nanova, A. Frazelogichen sinonimen rechnik na balgarskiya ezik*. Sofiya: Izd. „Heyzal“, 2005.
- Пенчева 1998:** Пенчева, М. *Човекът в езика. Езикът в човека*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1998. // **Pencheva 1998:** *Pencheva, M. Chovekat v ezika. Ezikat v choveka*. Sofiya: Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“, 1998.
- Петрова 2003:** Петрова, А. *Езиковата метафора и балканската картина на света*. В. Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 2003. // **Petrova 2003:** *Petrova, A. Ezikovata metafora i balkanskata kartina na sveta*. V. Tarnovo: Univ. izd. „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2003.
- ФРБЕ 1975:** *Фразеологичен речник на българския език*, Т. 2. (О-Я). София: Изд. на БАН, 1975. // **FRBE 1975:** *Frazelogichen rechnik na balgarskiya ezik*, T. 2. (O-Ya). Sofiya: Izd. na BAN, 1975.
- Ченки 2002:** Ченки, А. Семантика в когнитивной лингвистике. // *Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления* / Под ред. А. А. Кибрика, И. М. Кобозевой и И. Е. Секериной. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва: Едиториал УРСС, 2002, с. 340–369. // **Chenki 2002:** *Chenki, A. Semantika v kognitivnoy lingvistike*. // *Sovremennaya amerikanskaya lingvistika: Fundamental'nyye napravleniya* / Pod red. A. A. Kibrika, I. M. Kobozevoy i I. E. Sekerinoy. Izd. 2–e, ispr. i dop. Moskva: YEditorial URSS, 2002, s. 340–369.
- Deane 1992:** *Deane, P. D. Grammar in Mind and Brain: Explorations in Cognitive Syntax*. Mouton de Gruyter, Berlin; New York, 1992.
- Johnson 1987:** *Johnson, M. The Body in the Mind (The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason)*. The University of Chicago Press. Chicago and London, 1987.
- Lakoff, Johnson 1980:** *Lakoff, G., Johnson, M. Metaphors We Live By*. Chicago & London: The University of Chicago Press, 1980.
- Langacker 1990:** *Langacker, R. W. Concept, Image, and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar*. Mouton de Gruyter, Berlin; New York, 1990.
- Talmy 2000:** *Talmy, L. Toward a Cognitive Semantics – Vol. 1, Chap. 5*, 2000. URL: <http://linguistics.buffalo.edu/people/faculty/talmy/talmyweb/Volume1/chap5.pdf>(26.07.2007)
- Talmy 2000a:** *Talmy, L. Toward a Cognitive Semantics – Vol. 1, Chap. 7*, 2000. URL: <http://linguistics.buffalo.edu/people/faculty/talmy/talmyweb/Volume1/chap7.pdf>(26.07.2007)